

بررسی تأثیر کیفیت‌های محیط شهری بر الگوهای رفتاری افراد با تأکید بر خوانش مکان

اعظم سپهرنژاد*، مریم خستو

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران
azam.sepehrnejad@gmail.com
استادیار گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران
khastou@qiau.ac.ir

چکیده

محدوده تاریخی شهرها به واسطه کیفیت‌های محیطی خود در ابعاد گوناگون همواره مورد قضاوت کاربران خود قرار می‌گیرند. در دهه های اخیر موضوع کیفیت‌های محیط شهری به یک بحث تخصصی در جوامع شهری تبدیل شده است و توجه طراحان شهری به ماهیت زندگی و الگوهای رفتاری در مجموعه های ناکارآمد شهری معطوف شده است. آنچه در مبحث کیفیت‌های محیط شهری اهمیت ویژه تری دارد، ادراک و خوانش فضاها در ابعاد مختلف کالبد و عملکرد از سوی کاربران فضا هست. روش شناسی تحقیق در این پژوهش به لحاظ هدف "کاربردی" و به لحاظ روش انجام "توصیفی-تحلیلی" به همراه کاوش های میدانی با استفاده از تکنیک هایی چون مشاهده، عکس برداری، طراحی ای و مطالعه اسناد مربوط به حوزه علوم رفتاری و همچنین پیمایش میدانی با استفاده از تکنیک هایی چون مشاهده، عکس برداری، طراحی پرسشنامه و تکنیک نقشه برداری رفتاری صورت گرفته است. جهت تکمیل پرسشنامه تعداد ۱۰۰ نفر به شکل تصادفی از میان ساکنین محدوده تاریخی شهر نسبت به وضعیت فعلی محدوده مورد مطالعه از منظر کیفیات محیطی و خوانایی در ابعاد مختلف کالبدی، عملکردی مورد پرسش قرار گرفته اند. با توجه به نتایج پرسشنامه مشخص گردید که میزان رضایت مندی شهروندان و کاربران از شاخص‌های کیفیت محیطی و خوانایی محدوده در بازه هایی از پاسخ‌های "کم تا متوسط" به صورت متغیر در جریان بوده است که نشان از وضعیت نامساعد و نامطلوب محدوده تاریخی قزوین دارد. از سوی دیگر از تحلیل الگوهای رفتاری کاربران در دو محور سپه و امام خمینی این گونه نتیجه گیری می شود که دو محور ارزیابی شده در ابعاد کالبد و عملکرد از نقاط ضعف نسبتاً بالایی به لحاظ مؤلفه‌های کیفی محیطی به‌ویژه از منظر خوانایی برخوردار هستند. الگوهای رفتاری غالب، شامل الگوهای رفتاری معمول و غالباً ساماندهی نشده (ناهنجار) شهروندان در فضاهای شهری این دو محور هست و کمتر الگوهای رفتاری برنامه‌ریزی شده متناسب با زمینه در برخورد با کاربری‌های شاخص محدوده به چشم می‌خورد که می‌توان ریشه آن را در عدم خوانش فضاهای شهری محدوده تاریخی از منظر کالبد و عملکرد و در عین حال عدم ساماندهی کیفیت‌های محیطی محدوده در ایجاد الگوهای رفتاری متناسب با محیط دانست. لذا در پایان باهدف اصلاح کیفیت‌های محیطی و افزایش خوانش فضاهای شهری پیشنهادهای جهت افزایش تمایز کالبدی-عملکردی محدوده به‌ویژه در دو محور سپه و امام خمینی ارائه شدند.

واژگان کلیدی: کیفیت محیط شهری، خوانایی، الگوهای رفتاری

۱- مقدمه

شهرسازی با فضاهایی سروکار دارد که انواع فعالیت‌ها در چارچوب‌های متفاوت در آن‌ها اتفاق می‌افتد و درحقیقت به این فضاها معنی و مفهوم می‌دهند. فعالیت‌های انسانی یا به عبارت بهتر الگوهای رفتاری بیش از آنکه تحت تأثیر عوامل محیطی باشند، از عوامل فرهنگی تأثیر می‌پذیرند، اما نمی‌توان تأثیر عوامل محیطی را بر آن‌ها در فضای شهری انکار کرد و این نکته از نظر طراحی شهری اهمیت بسیار زیادی دارد، زیرا با استفاده از طراحی می‌توان بر فعالیت‌ها تأثیر گذاشت و فضاهای شهری را به گونه‌ای شکل داد که ضمن ایجاد زمینه بروز الگوهای رفتاری مناسب، مانع از انجام دادن رفتارهای نامطلوب از سوی شهروندان شوند (آرام و فرخی، ۱۳۹۲: ۴).

با توجه به اینکه فضاهای شهری تاریخی در قیاس با سایر محیط‌ها، احتمال بیشتری از تعامل با کاربران را دارند، لذا خوانایی و تمایز کالبدی- عملکردی محدوده‌های تاریخی شهرها از کیفیت‌های لازم و ضروری در چنین فضاهایی می‌باشند. اما گاهی نظام کالبدی فضایی و ویژگی‌های ساختار عملکردی و به طور کلی مؤلفه‌های کیفیت فضاهای برخی از شهرهای تاریخی به شکلی هست که از خوانایی کافی و لازم برخوردار نمی‌باشند. بنابر این موضوع، کیفیت‌های محیطی یک فضای شهری و محدوده می‌بایست به گونه‌ای باشد که از کیفیت خوانش و تمایز بالایی برخوردار باشند. این در حالی هست که متأسفانه بسیاری از شهرهای تاریخی علی‌رغم قابلیت‌های توانمند خود و بنابر مشکلات محیطی متعدد در ابعاد مختلفی چون ساختار کالبدی فضایی، دسترسی و عملکردی، الگوهای رفتاری نامتناسبی را در خود شکل می‌دهند و سطح پاسخدهی فضاهایشان با افت چشمگیری روبه‌رو شده است. محدوده تاریخی شهر قزوین مثالی از مسائل عنوان شده پیرامون کیفیت‌های محیطی هست به گونه‌ای که با وجود بهره‌مندی از پتانسیل‌های بالقوه تاریخی- فرهنگی چنان‌که می‌بایست از تمایز و تشخیص کالبدی- عملکردی در منظر بصری و ذهنی کاربران محیط برخوردار نمی‌باشد و کیفیت‌های محیطی نامساعد در فضاها، نه تنها موجب شکل‌گیری الگوهای رفتاری اجتماعی- اختیاری و متناسب با زمینه تاریخی- فرهنگی محدوده نمی‌شود، بلکه تنها الگوهای رفتاری ضروری و گاهی متعارض با محیط شده است. در این پژوهش، پژوهشگر به دنبال پاسخ‌گویی به سؤالات زیر هست:

- مؤلفه‌های محیطی تأثیرگذار بر کیفیت خوانش مکان کدام‌اند؟
- ارتباط میان خوانش مکان و الگوهای رفتاری شکل‌گرفته چگونه است؟
- چگونه می‌توان از طریق اصلاح مؤلفه‌های محیطی امکان هم‌ساختی میان محیط و الگوهای رفتاری پیش‌آمده را فراهم نمود؟

هدف اصلی پژوهش ارائه طرح و برنامه ایجاد هم‌ساختی الگوهای رفتاری و کیفیت‌های محیطی با تأکید بر خوانایی بافت تاریخی شهر قزوین هست. در ادامه اهداف خرد پژوهش عبارتند از:

- تدوین راهبردهای افزایش خوانایی فضاهای شهری محدوده تاریخی قزوین
- تدوین راهبردهای بهبود کیفیت الگوهای رفتاری و هم‌ساختی محیط و رفتار
- و در نهایت ارائه طرح و برنامه ساماندهی فضاهای تاریخی محدوده تاریخی شهر با تأکید بر افزایش خوانایی محیط

۲- پیشینه تحقیق

در حوزه تجربیات جهانی، از صاحب‌نظران مطرحی که به بررسی تأثیرات روانی _ ذهنی فضاهای شهری بر رفتار مردم توجه نشان داده‌اند و همچنین در رابطه با تأثیرات محیطی _ رفتاری به ارائه نظریاتی پرداخته‌اند، می‌توان به کوین لینچ، اروین گافمن، راجر بارکر، اروین آلتمن، آموس راباپورت، ویلیام وایت، هابرماس، هولویل و مور، یان چهل و جان لنگ اشاره کرد (لطیفی و سجاد زاده، ۱۳۹۳: ۶). ثیل در مطالعاتی که در سال ۱۹۶۲ انجام داد، روشی به نام «اندازه‌گیری و شمارش فضا» در ژاپن و امریکا ارائه داد. روش ثیل که تاکنون جزء کامل‌ترین و پیچیده‌ترین روش‌ها محسوب می‌شود، برای ثبت و تحلیل ویژگی فضاهای عابران پیاده و سرعت کم مورد استفاده قرار می‌گیرد، مهمترین امتیاز این روش تحلیلی بودن آن است. در این روش تعداد زیادی علائم قراردادی برای خصوصیات خاصی از فضا تعیین شده و سپس براساس آن‌ها به برداشت و تحلیل رفتار عابران پیاده در فضا پرداخته می‌شود. هدف اصلی وی از این مطالعات، یافتن علائم قراردادی بود که بتوان با کمک آن‌ها تمام خصوصیات فضا، مانند شلوغی یا خلوتی و سایر موارد را شناسایی کرده و نشان داد؛ به عبارت دیگر او به دنبال خلق یک زبان مشترک برای طراحان بود. در سال ۱۹۷۱ نیز، ویلیام وایت پروژه‌ای با نام «زندگی خیابان» منتشر کرد. در این مطالعات، هدف وایت بررسی رفتار مردم عادی در خیابان و یافتن وجود یا عدم وجود نظم و روال خاصی در رفتار آن‌ها بود (پاک نژاد و

لطیفی، ۱۳۹۷: ۵۲). از مطالعات داخلی مهمی که در این راستا در کشور صورت گرفته است می‌توان به مطالعه ای تحت عنوان «تحلیل فضاهای شهری در رابطه با الگوهای رفتاری استفاده کنندگان» اشاره کرد. این مطالعه در دانشگاه تهران توسط دکتر بحرینی طی سالهای ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۶ صورت گرفته است. در این پژوهش با استفاده از تکنیک عکس برداری متوالی از فضاهای شهری و ثبت فعالیت‌ها و الگوهای حرکتی بر روی نقشه تعدادی از میداين و فضاهای شهری مهم شهر تهران مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و بیان می‌کند که فرهنگ، الگوهای رفتار را به وجود می‌آورد و سپس الگوهای رفتاری تعیین کننده و بیان کننده چگونگی استفاده مردم از فضاها می‌شوند. سپس به عوامل محیطی نیز به‌عنوان هدایت کننده و حمایت کننده رفتارها در فضاهای شهری اشاره شده است (همان، ۵۳).

در پژوهش دیگری پاک نژاد و لطیفی (۱۳۹۷)، در پژوهشی با عنوان تبیین و ارزیابی تأثیرات مؤلفه‌های محیطی بر شکل‌گیری الگوهای رفتاری در فضاهای شهری (از نظریه تا عمل: مطالعه میدان تجریش) به روشی توصیفی-تحلیلی به بررسی محیط و تأثیرات آن بر الگوهای رفتاری پرداختند. در پژوهش آن‌ها اثبات شد الگوهای رفتاری مختلف شامل راه رفتن، ایستادن و نشستن تحت تأثیر سه مؤلفه اصلی عملکردی-فعالیتی، محیطی-کالبدی و فرهنگی-اجتماعی شکل گرفته است. الگوهای رفتاری به شدت تحت تأثیر کاربری‌ها بوده و ارایه تسهیلات در فضاهای شهری موجب تشویق شهروندان برای بروز الگوهای رفتاری مختلف می‌شود. کیفیت‌های بصری از معیارهای مهم در جهت برقراری ارتباط بین افراد غریبه در فضای شهری بوده و شاخصه فعالیت‌های انتخابی در بررسی معیار تعاملات اجتماعی به سبب شرایط محیطی تقویت یا تضعیف می‌شود.

کریمی، سجاد زاده و وحدت (۱۳۹۳) در پژوهش خود با عنوان سنجش اولویت‌های خوانش منظر فضاهای شهری از دیدگاه شهروندان (نمونه موردی: میدان‌های شهری همدان) به بررسی مؤلفه‌های محیطی موثر بر کیفیت خوانایی محیط پرداختند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد بیشترین اولویتهای منظر میداين شهری از دیدگاه شهروندان به ترتیب مربوط به شاخص «پوشش گیاهی و درختکاری» در خوشه کالبدی - فیزیکی، «بناهای یادمانی و آرامگاهی» در خوشه هویتی - مکانی و «مقیاس و تناسب فضا» در خوشه زیباشناختی کالبدی در میدان بوعلی سیناست. همچنین در میدان امام خمینی بالاترین اولویتهای مربوط به شاخص «نمای ساختمان‌ها» در خوشه کالبدی و فیزیکی، «ویژگی‌های تاریخی و فرهنگی مکان» در خوشه هویتی - مکانی و «تقارن بدنه‌ها» در خوشه زیباشناختی - کالبدی است. از دیدگاه متخصصین بالاترین اولویت‌های منظر شهری نسبت به معیارها مربوط به شاخص «نماهای ساختمان» در خوشه کالبدی - فیزیکی، «بناهای یادمانی و آرامگاهی» در خوشه هویتی - مکانی و «نمادها و نشانه‌ها» در خوشه زیباشناختی کالبدی است.

۳- روش تحقیق

روش شناسی تحقیق در این پژوهش به لحاظ هدف "کاربردی" و به لحاظ روش انجام "توصیفی-تحلیلی" به همراه کاوش‌های میدانی است. در گام نخست از روند پیش برد پژوهش، جمع‌آوری اطلاعات به دو روش کتابخانه‌ای و مطالعه اسناد مربوط به حوزه علوم رفتاری و همچنین پیمایش میدانی پژوهشگر با استفاده از تکنیک‌هایی چون مشاهده، عکس برداری، و بررسی الگوهای رفتاری کاربران فضا صورت گرفته است. در گام دیگری به منظور جمع‌آوری داده‌ها، به طراحی پرسشنامه به منظور شناخت نقطه نظرات کاربران فضاهای شهر نسبت به مؤلفه‌های کیفی محیطی و خوانایی پرداخته شده است. در این پژوهش، جهت تکمیل پرسشنامه تعداد ۱۰۰ نفر به شکل تصادفی از میان ساکنین محدوده تاریخی شهر انتخاب شده و نسبت به وضعیت فعلی محدوده مورد مطالعه از منظر کیفیات محیطی و خوانایی در ابعاد مختلف کالبدی، عملکردی و معنایی مورد پرسش قرار گرفته‌اند. تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از پیمایش‌های میدانی پژوهشگر و همچنین پاسخ‌های پرسش‌شونده‌ها بر مبنای تکنیک تحلیل SWOT که یکی از ابزارهای راهبردی تطابق نقاط قوت و ضعف با فرصت‌ها و تهدیدهای بیرونی از صورت گرفته است تا بتوان با شناخت عوامل داخلی و خارجی محیطی تأثیرگذار بر روند جریان‌های رفتاری به‌ویژه از منظر خوانایی، راهبردهایی جهت اصلاح خوانایی محیط و هم‌ساختی میان محیط و جریان‌های رفتاری حاکم بر فضا ایجاد نمود. بخش دیگری از تحلیل، تحلیل الگوهای رفتاری کاربران فضا با استناد به تکنیک نقشه برداری رفتاری هست.

۴- مبانی نظری

۴-۱- ادبیات تحقیق

۴-۱-۱- کیفیت محیط شهری

هم‌زمان با پدیدار شدن بحران‌های محیطی، کیفیت محیط به‌عنوان بخشی از مفهوم کلی کیفیت زندگی شناخته شد. این مفهوم به‌عنوان بازتاب همه‌جانبه احساس شخص از سلامتی، شامل همه عواملی است که در رضایت مندی انسان نقش دارند (Van poll, ۱۹۹۷). کیفیت محیط شهری یک مفهوم چند بعدی است که به‌عنوان یکی از ابعاد مهم کیفیت زندگی می‌تواند تأثیرات همه‌جانبه‌ای در زندگی شهروندان داشته باشد و با مفاهیمی همچون کیفیت مکان، ادراک میزان رضایت و ناراضی‌های ساکنین از محیط‌های سکوتی و غیره اشتراکاتی داشته و در بسیاری از موارد به‌عنوان معانی مشابه قلمداد می‌شود (Van Kamp et al, ۲۰۰۳). کیفیت محیط شهری را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: "کیفیت محیط شهری عبارت است از شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی- فضایی محیط شهری که نشان‌دهنده میزان رضایت یا عدم رضایت شهروندان از محیط شهری هست" (شماعی و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۷۴).

کامروزمان کیفیت محیط شهری را وابسته به بخش عمده‌ای از کیفیت زیرساختها و مدیریت مناسب آن‌ها می‌داند. وی معتقد است که کیفیت محیطی پیامد فعالیت‌های اقتصادی است و چنین چیزی می‌تواند مستقیم و غیر مستقیم بر محیط تأثیر نهد (Kamrurzzaman et al, ۲۰۰۷). به نقل از پاکزاد کیفیت‌های یک محیط می‌توانند حاصل از فرم/ یا عملکرد/ و یا معنای یک عینیت باشند که به ترتیب عبارتند از:

- کیفیت‌های صوری یا ظاهری
- کیفیت‌های عملکردی
- کیفیت‌های معنایی (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۰۸).

۴-۱-۲- خوانایی

مفهوم خوانایی اولین بار توسط «کوبین لینچ» مطرح شد. وی با تکیه بر کیفیت‌های بصری محیط، درجه خوانایی را قابلیت کالبد فضا از طریق صفاتی مانند شکل، رنگ و نظم می‌داند که بتواند تصویری مشخص با بافتی مستحکم از محیط در ذهن ناظر ایجاد کند (لینچ، ۱۳۸۱). خوانایی در مفهوم خود کیفیتی است ضروری که انسان به‌واسطه آن به درک درستی از محیطی که در آن حضور پیدا کرده است دست می‌یابد. به عبارتی منظور از آن قابل‌درک بودن و آگاهی نسبت به فضا و شناخت صحیح از محیط‌هایی شهری هست. یکی از کیفیات موردنیاز در درک فضاهای شهری و وصف محیط‌های پاسخ‌دهنده کیفیت خوانایی هست. خوانایی کیفیتی است که موجبات قابل‌درک شدن محیط را فراهم می‌آورد (بنتلی، ۱۳۹۴: ۱۱۳). به نقل از آندره و ملانی کلی در کتاب ساخت شهرهای خوانا " خوانایی یک مبنای کلیدی برای موفقیت یک شهر است. از دیدگاه آن‌ها اعمال خوانایی می‌تواند موجب قابل‌درک شدن شهر شود با این مفهوم که چگونه خود را نشان دهد و ارتباط برقرار کند. از اهداف ابتکارات خوانایی در شهرها، پیوند دادن میان کاربران شهرها به مقصدشان در یک چرخه اطلاعاتی و حرکتی کامل است. به این ترتیب این خوانایی است که شهرها را در دسترس، مورد استفاده و قابل فهم می‌کند. (Kelley, ۲۰۰۳, ۲۶).
بنتلی نیز خوانایی را از عوامل مهم در ایجاد مکانی خوب برای مردم می‌داند: بخشی از درجات حق انتخابی که به‌وسیله یک مکان عرضه می‌گردد به میزان خوانایی آن ارتباط پیدا می‌کند، یعنی مردم تا چه حد می‌توانند به فهم یا درک آن مکان نائل شوند. (بنتلی، ۱۳۹۴: ۷)
خوانایی در محیط، از سه منظر "معنا"، "عملکرد" و "کالبد" قابل بررسی هست، ابعادی از محیط که نه به تنهایی، بلکه در تکمیل یکدیگر در خوانش محیط موثر هستند.

- خوانایی از منظر کالبد

گرم تر قابلیت شناسایی یک فضا را مرتبط با عناصر محدودکننده و شخصیت آن را تابع چگونگی نظم حاکم بین این عناصر می‌داند. آدموند بیکن نیز معتقد است آنچه نسبت ذهنی فضا و مکان را به نسبت عینی و قابل‌درک تبدیل می‌کند، ساختارهای کالبدی بوده و هر مقوله ذهنی و کیفی باید به کالبد و موضوع قابل لمس تبدیل شود تا قابل‌درک شود (فلاح و شهیدی، ۱۳۹۴). دسته‌ای از عوامل موثر بر سطح ادراک، نقش انگیزی و نهایتاً خوانایی محیط، عناصر محیطی و کالبدی می‌باشند. به عبارتی نحوه ساماندهی فضای کالبدی تأثیر انکارناپذیری بر سطح خوانایی محیط دارد. بنابر پژوهش‌های لینچ در رابطه با کشف تصورات ذهنی مردم از فضاهای کالبدی و اقدامات وی مبنی بر ترسیم نقشه‌های ذهنی مردم، برخی عناصر برجسته‌ای از جنبه‌های کالبدی محیط در شکل‌دهی به تصورات ذهنی مردم وجود

¹ Andrew & Mellanie Kelly

² Building legible cities ۲

داشتند که لینچ این عناصر کالبدی را در قالب پنج عنصر "راه، گره، نشانه، لبه، حوزه" عنوان می‌کند و معتقد است که خلق محیط‌هایی با "وضوح یا خوانایی چشم‌انداز شهری" باید نقطه توجه همی‌باشد (لینچ، ۱۳۸۱). "ساواک و هنری" بر مبنای تئوری لینچ و با استفاده از نقشه شناختی به جانمایی و تشخیص مکان‌ها و فعالیت‌ها پرداختند. آن‌ها عوامل خوانایی منظر شهری را نشانه، راه و گره معرفی نمودند و از این بین تأکید بیشتری بر روی عنصر نشانه داشتند (Savage & Henry, ۱۹۹۶). تیبالدز همچنین عواملی چون طراحی همسو با توپوگرافی، اهمیت به عناصر طبیعی منحصر به فرد محیط و توجه به نورپردازی مناسب فضا در شب را به‌عنوان راهکارهایی برای افزایش خوانایی نام می‌برد. تأکید تیبالدز نیز غالباً بر جنبه‌های کالبدی محیط است و کمتر به جنبه‌های معنایی و عملکردی محیط می‌پردازد (تیبالدز، ۱۳۸۱).

– خوانایی از منظر عملکرد

جنبه عملکردی خوانایی با نقد نگاه صرفاً کالبدی به مؤلفه‌های خوانایی عملکرد محیط را یکی دیگر از عامل‌های موثر بر درک محیط و نهایتاً خوانایی عنوان می‌کند. بنتلی بعد عملکردی خوانایی را در کنار خوانایی کالبد ضروری و لازم می‌داند و معتقد است که به منظور بهره‌گیری کامل از امکانات بالقوه یک مکان باید آگاهی از فرم کالبدی و الگوهای فعالیت (عملکردی) به تکمیل یکدیگر بپردازند. این موضوع برای افراد بیگانه بسیار مهم است چرا که آن‌ها نیاز دارند بدون مقدمات قبلی و به سرعت به درک مکان ناآشنا (بنتلی، ۱۳۹۴، ۱۱۳). جیکوبز در زمره نظریه پردازانی است که مقدم بر جنبه‌های کالبدی تأکید به سزایی بر جنبه‌های عملکردی خوانایی دارد. وی با اشاره به این مطلب که شهر یک اثر هنری نیست از تأکید بیش از حد بر جنبه‌های کالبدی محیط انتقاد می‌کند. از نظر وی تنوع و اختلاط عملکردی تنها عاملی است که می‌تواند با پیچیدگی و سرزندگی خود به بخش‌های مختلف شهر ساخت و شکل مناسب دهد. وی همانند بنتلی دلیل اصلی ناخوانایی شهرهای امروز را فقدان نیروهای بصری کافی در تأکید بر نظم عملکردی و وجود تناقضات بصری غیر لازم معرفی می‌کند. او نیز بر لزوم به‌کارگیری نیروهای بصری در جهت تقویت نظم عملکردی تأکید نموده و استفاده از نشانه‌ها را برای کمک به ایجاد این نظم توصیه می‌کند. وی معتقد است علت فراموشی و در به یاد نماندن بسیاری از مکان‌های شهری که واجد موقعیت مکانی و ارزش‌های کالبدی هستند ضعف عملکردی است و تنها چیزی که می‌تواند به آن‌ها حیات بخشد کاربری و سرزندگی است (جیکوبز، ۱۳۸۶). بنتلی مشکل خوانایی شهرهای امروز را ناشی از این میدانده که ساختمان‌هایی با کاربری‌های غیر مرتبط با نیازهای همگانی مثل بناهای اداری به دلیل غلبه نیروهای سرمایه‌داری از لحاظ بصری بر مکان‌ها مسلط شده‌اند در حالی که ساختمان‌های همگانی و کاربری‌های مهم شبیه به بناهای خصوصی و بدون تمایز با آن‌ها ساخته می‌شوند. وی معتقد است که نیروهای بصری باید در جهت تقویت الگوی کاربری‌های مهم به کار روند و توجه به خوانایی در بعد کالبدی و عملکردی همگام با هم و در تکمیل هم مورد نیاز است (بنتلی، ۱۳۹۴).

– خوانایی از منظر معنا

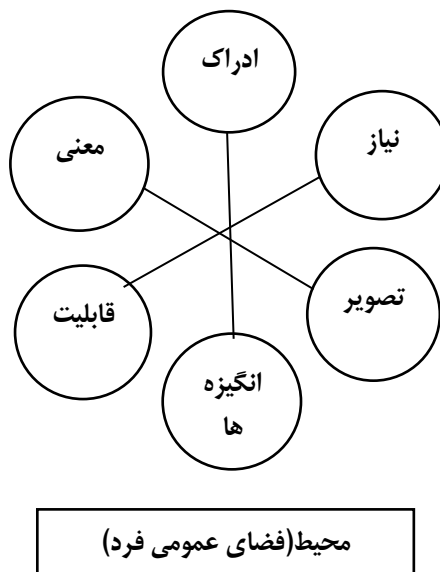
طرفداران این رویکرد معتقدند که تأکید صرف بر جنبه‌های کالبدی و عملکردی، این واقعیت را نادیده می‌گیرد که محیط متشکل از کدها شهری جزئی از یک ساختار اجتماعی و معنایی و علائم اجتماعی فراوان هست که هر یک برای شهروندان پیامها و اطلاعات معنایی و حسی گوناگونی را در بر دارند و همین پیامها هستند که ادراک فرد از محیط و رفتار او را شکل می‌دهند. این داده‌های غیرکالبدی و معنایی نه فقط خوانایی کالبدی و عملکردی که خوانایی معنایی محیط را تأمین میکنند و سطحی بالاتر از ادراک محیط را برای فرد به همراه خواهند داشت. بنابراین نادیده گرفتن این جنبه‌های معنایی و توجه صرف به جنبه‌های کالبدی و عملکردی، خوانایی در فرایندهای تحلیل و طراحی محیط‌های شهری، خطر به وجود آمدن محیط‌های کسل‌کننده را به همراه خواهد داشت که اگرچه ممکن است روی تصاویر ذهنی و ادراک افراد مؤثر باشند، ولی بی معنا و فاقد ارزش خواهند بود (غفاری، ۱۳۹۴، به نقل از Moser & Ramadier ۱۹۹۸).

۴-۱-۳ رفتار و بستر بروز آن

نحوه انجام یک فعالیت را رفتار گویند. رفتار انسانی برآیندی از انگیزه‌ها و نیازهای فرد، قابلیت محیط، تصویر ذهنی فرد از دنیای خارج ناشی از ادراک او و معنایی که این تصویر برای او دارد هست (لنگ، ۱۳۹۰). رفتار نیز شامل هر فعالیت و عملی است که موجود زنده انجام میدهد و «یک بازتاب یا مجموعه بازتاب‌های فرد نسبت به یک وضع» هست (سعیدیان، ۱۳۸۸: ۳۵۱۸). برای تشریح فرایند رفتاری ناچار باید از

محیط شروع کنیم، محیط چیزی است که انسان را احاطه می‌کند. بخشی از آن را که متشکل از عناصری است که فرد نسبت به آن‌ها حساسیت نشان می‌دهد را محیط رفتاری گویند (لنگ، ۱۳۹۰). محیط و رفتار آن قدر در هم تنیده شده اند که به سختی می‌توان آن‌ها را از هم تفکیک کرد. تفکیک ناپذیری آن‌ها نه فقط بر مبنای این گفته مرسوم که (محیط بر رفتار تأثیر می‌گذارد)، بلکه به این دلیل است که نمی‌توان رفتار را مستقل از رابطه درونی آن با محیط درک کرد و این که رفتار را باید در بستر محیطی تعریف کرد (Altman & Wohlwill، ۲۰۱۲). انسان‌ها به‌عنوان مظلوم در فضا در برخورد با محیط، رفتارهای مختلفی نشان می‌دهند رفتارهایی که می‌توان آن‌ها را بر اساس رویکردهای مختلف دسته‌بندی کرد. بر این اساس، در نوع و نحوه انجام رفتار دو عامل بسیار مهم، تأثیرگذار هستند: محیط، اطلاعاتی که از آن به دست آورده‌ایم (و فرد (با تمام ویژگی‌های خود). در عمل، پایه و اساس رفتار ما، ویژگی‌های محیط و خصوصیات فردی به‌صورت توأم است؛ بنابراین رفتار ما برآیندی از نیازها، انگیزه‌ها، قابلیت محیط، ادراک، تصویر ذهنی و در نهایت معنی است که از محیط برای خودساخته‌ایم (تصویر ۱)، (سجاد زاده و لطیفی، ۱۳۹۳: ۸).

شکل ۱: عوامل تشکیل دهنده رفتار فرد در محیط (لطیفی، سجاد زاده؛ ۱۳۹۳، ۹).

الگوهای رفتاری ناشی از فرهنگ، اعتقادات، عادات، محیط زندگی، قوانین حاکم بر جامعه و خصوصیات فردی است و هر کدام از این شاخصه‌ها به‌تنهایی یا به همراه سایر عوامل، رفتارهای متفاوت افراد را توجیه می‌کند. در حال الگوهای متفاوت رفتاری، محیط‌های خاص خود را برای بروز یا کنترل احتیاج دارند (عباس زادگان، ۱۳۸۴). به بیانی دیگر الگوی رفتاری نشان‌دهنده نحوه رفتار مردم در فضا است که شامل تعاملات آنان با یکدیگر و با فضا هست (خطیبی، ۱۳۹۲: ۶۶). در نوع و نحوه انجام رفتار دو عامل بسیار مهم، تأثیرگذار هستند: محیط (اطلاعاتی که از آن به دست آورده‌ایم) و فرد (با تمام ویژگی‌های خود) در عمل پایه و اساس رفتار ما، ویژگی‌های محیط و خصوصیات فردی به‌صورت توأم است؛ بنابراین رفتار ما برآیندی از نیازها، انگیزه‌ها، قابلیت محیط، ادراک، تصویر ذهنی و در نهایت معنی است که از محیط برای خودساخته‌ایم. از این رو واضح است که فعالیت‌های ماتحت تأثیر این عوامل (محیطی و فردی) می‌تواند اشکال مختلفی به خود بگیرد (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۲۲).

مطابق با نظر چهل فعالیت‌های مردم را در فضاهای عمومی می‌توان در سه گروه طبقه‌بندی کرد که هر یک به ویژگی‌های متفاوتی در محیط کالبدی نیاز دارند: «فعالیت‌های ضروری، فعالیت‌های انتخابی و فعالیت‌های اجتماعی». در حالت کلی فعالیت‌ها سه طیف متفاوت را شامل می‌شوند: دسته نخست "فعالیت‌های ضروری" را شامل می‌شوند که حالتی کمابیش اجباری دارند و تحت هر شرایطی اتفاق می‌افتد و وقوع آن‌ها کمترین تأثیرپذیری را از محیط اطراف دارد. فعالیت‌هایی مانند رفتن به مدرسه یا سرکار، خرید و سایر فعالیت‌های عمومی و روزمره در این دسته جای می‌گیرند. دسته دوم از فعالی‌های که در فضای شهری انجام می‌شوند را "فعالیت‌های گزینشی و انتخابی" تشکیل می‌دهند که تنها زمانی صورت می‌پذیرند که تمایل به انجام آن‌ها وجود داشته باشد و زمان و مکان نیز فراهم آورنده زمینه مساعد باشند. فعالیت‌هایی چون پیاده‌روی، نشستن و استراحت در مکان‌های جذاب در این دسته قرار می‌گیرند. دسته سوم

فعالیت‌های اجتماعی هستند که بسته به ویژگی‌های فضای شهری طیف گسترده‌ای از روابط متقابل افراد را در برمی‌گیرند. شرایط خاص فضاها برای ایستادن، نشستن، خوردن، بازی کردن و ... هستند که این فعالیت‌ها را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند. هنگامی که محیط از کیفیت پایینی برخوردار باشد، تنها فعالیت‌های ضروری انجام می‌پذیرند، اما در محیط دارای کیفیت بالا، نه تنها فعالیت‌های ضروری انجام می‌شوند بلکه به دلیل وجود شرایط بهتر تمایل برای صرف زمان بیشتری برای این فعالیت‌ها نیز افزایش میابد (لطیفی و سجاد زاده، ۱۳۹۳ به نقل از، Gehl, ۱۹۸۷, ۱۴).

۴-۱-۴ مؤلفه‌های محیطی موثر بر الگوهای رفتاری با تأکید بر کیفیت خوانایی مکان

در یک جمع‌بندی از مبانی نظری پیرامون مفاهیم خوانایی و الگوهای رفتاری، مؤلفه‌های محیطی موثر بر کیفیت خوانایی و به دنبال آن الگوهای رفتاری دسته‌بندی شده‌اند:

جدول ۱: جمع‌بندی مؤلفه‌های محیطی موثر بر الگوهای رفتاری با تأکید بر کیفیت خوانایی مکان

مؤلفه‌های کیفیت محیطی موثر بر الگوهای رفتاری با تأکید بر کیفیت خوانایی مکان
عناصر نشانه‌ای و نمادین متناسب با زمینه تاریخی- فرهنگی
نیروهای بصری کالبدی در تأکید بر کاربری‌های شاخص محدوده
مقیاس و تناسبات بصری
سازگاری فرم و عملکرد بناها
نفوذپذیری بصری در محیط
قابلیت دسترسی آسان به محیط
بهره‌گیری از عناصر طبیعی
تنوع و اختلاط کاربری‌ها
عرصه‌های عمومی فعال و سرزنده
میلان شهری (تابلوه‌ها و علائم نشانه‌ای)

۵- یافته‌های پژوهش

در این بخش از پژوهش، از آنجایی که محدوده مورد مطالعه در جریان پیمایش‌های میدانی پژوهشگر در سه‌گام مجزای « بررسی وضع موجود محیط از منظر مؤلفه‌های کیفیت محیطی»، « بررسی الگوهای رفتاری جاری در فضاهای شهری محدوده» و « طرح پرسشنامه بر مبنای مؤلفه‌های محیطی و شاخص‌های خوانایی محیط» مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است، لذا یافته‌های این پژوهش هر یک در حوزه‌های ارزیابی شده به تفکیک ارائه شده‌اند.

۵-۱- یافته‌های پژوهش حاصل از شناخت و بررسی مؤلفه‌های کیفیت محیطی موثر بر الگوهای رفتاری در ابعاد

مختلف در قالب جدول سوات

با توجه به بررسی‌ها و پیمایش‌های میدانی پژوهشگر به‌واسطه مشاهده، عکس‌برداری در محدوده مشخص گردید که محدوده تاریخی شهر در ابعاد مختلف کالبد و عملکرد دچار نقاط ضعف عمده و محسوسی است که به‌نوبه خود می‌تواند در بروز جریان‌های رفتاری ناهنجار

تأثیرگذار باشند. جدول زیر به جمع‌بندی نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدیدهای محیطی محدوده تاریخی شهر قزوین در ابعاد کالبد و عملکرد پرداخته است.

جدول ۲. جمع‌بندی کیفیت‌های محیطی محدوده تاریخی در قالب جدول Swot

نقاط قوت	- منظر بصری متمایز به دنبال برخی عناصر شاخص کالبدی و تاریخی - مقیاس انسانی بدنه	بعد کالبدی محیط
نقاط ضعف	- منظر و سیمای عمومی معشوش به دنبال کیفیت پایین مصالح کاربردی در غالب قطعات - نفوذپذیری نسبتاً پایین به دنبال بافت قدیمی و - دانه‌بندی قطعات ریزدانه - عرض کم معابر محلی - کیفیت پایین مصالح جداره و کف - عدم برخورداری از پوشش گیاهی مناسب و کافی	
فرصت	- امکان ساماندهی کیفیت بدنه و کف و اصلاح منظر بصری - امکان به‌کارگیری نیروهای بصری در جهت ایجاد نقش انگیزی و خوانش کاربری‌های تاریخی- فرهنگی - امکان بهره‌گیری از پوشش گیاهی متنوع در فضاهای عمومی و جداره محورها	
تهدید	- عدم امکان آگاهی و جهت‌یابی کاربران ناآشنا در صورت عدم ایجاد خوانش کالبدی - از میان رفتن حس سرزندگی و آسایش اقلیمی کاربران در صورت عدم بهره‌گیری از پوشش گیاهی کافی - احساس سردرگمی در صورت عدم اصلاح نفوذپذیری کالبدی- بصری - از بین رفتن احساس تمایل کاربران به حضور در فضاها در صورت عدم اصلاح اغتشاشات بصری و کیفیت بدنه	
نقاط قوت	- برخوردی محدوده از کاربری‌های تاریخی شاخص - اختلاط کاربری نسبتاً مناسب	بعد عملکردی محیط
نقاط ضعف	- عدم برخورداری از کاربری‌های شاخص فرهنگی متنوع - عدم برخورداری از عرصه‌های عمومی فعال کافی - امنیت پایین محدوده به‌ویژه در ساعات خلوتی - ازدحام و شلوغی بالای معابر پیاده و سواره - عدم برخورداری از کاربری‌های خدماتی گردشگران	
فرصت	- امکان جذب گردشگران به‌واسطه پیش‌بینی کاربری‌های خدماتی- فرهنگی- تاریخی - امکان ایجاد مراسم	تهدید
تهدید	- از میان رفتن احساس امنیت کاربران به دنبال عدم پیش‌بینی کاربری‌های فعال شبانه‌روزی و تأمین روشنایی - از میان رفتن سطح سرزندگی و تعاملات اجتماعی به دنبال ضعف برخورداری از عرصه‌های جمعی سرزنده	

۵-۲ یافته‌های پژوهش حاصل از پاسخ‌های پرسش‌شوندگان نسبت به مؤلفه‌های کیفیت محیطی و خوانایی

با توجه به نتایج پرسشنامه که در محدوده بافت مرکزی و تاریخی شهر قزوین تکمیل شد، مشخص گردید که میزان رضایت مندی شهروندان و کاربران از شاخص‌های کیفیت محیطی و خوانایی در ابعاد "کالبدی، عملکردی و معنایی" محدوده در بازه‌هایی از پاسخ‌های "کم تا متوسط" به‌صورت متغیر در جریان بوده است که نشان از وضعیت نامساعد و نامطلوب بافت تاریخی مرکزی قزوین دارد. در ادامه به بیشترین پاسخ‌های پرسش‌شوندگان نسبت به شاخص‌های پرسش شده اشاره شده است:

جدول ۳. پاسخ‌های پرسشنامه با استناد به بیشترین پاسخ‌ها به شاخص‌های محیطی کیفیت خوانایی

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	خیلی کم	کم	رضایتمندی از شاخص‌های مورد تأکید در پرسش‌ها
					نیروهای بصری کالبدی در تأکید بر کاربری‌های شاخص محدوده
					کیفیت مصالح جداره و کف
					مقیاس و تناسبات بصری
					سازگاری کالبد-عملکرد
					نفوذپذیری بصری
					دسترسی آسان به محیط
					برخورداری از عناصر معنایی و تاریخی
					برخورداری از عناصر شاخص و نشانه‌ای
					فضای سبز و پوشش گیاهی
					حضور پذیری و حیات اجتماعی
					مبلمان شهری موردنیاز
					عرصه‌های عمومی فعال و سرسبز
					تنوع و اختلاط کاربری
					برخورداری از کاربری‌های فرهنگی-تاریخی

۳-۵ یافته‌های پژوهش حاصل از مشاهده الگوهای رفتاری جاری در فضاهای شهری محدوده تاریخی شهر

بخش مهمی از روند شناخت محدوده، بررسی و ارزیابی رفتارهای جاری و غالب فضاهای مختلف هست. با توجه وسعت محدوده مورد مطالعه، مشاهده و نقشه برداری الگوهای رفتاری در سطوحی کوچکتر از محدوده که به لحاظ کالبدی و عملکردی از شاخصه و اهمیت بیشتری برخوردار بودند صورت گرفت. دو محور سپه و امام خمینی در محدوده تاریخی شهر قزوین از شریان‌های حیاتی و مهم می‌باشند که به لحاظ عملکردی و برخوردار از عناصر و ابنیه تاریخی از برتری نسبی نسبت به سایر محورهای محدوده برخوردار می‌باشند. لذا مشاهده و بررسی الگوهای رفتاری در این دو زون توسط پژوهشگر صورت گرفته است.

پژوهشگر طی بررسی‌های میدانی خود با استفاده از دوربین عکاسی به ثبت فعالیت‌ها و جریان‌های رفتاری در فضا می‌پردازد و از طریق علائم قراردادی به ترسیم الگوهای رفتاری جاری در فضاها در دوره‌های زمانی مشخص می‌پردازد. برداشت الگوهای رفتاری هر یک از دو محدوده در بازه‌های زمانی مشخص و یکسان از صبح (۱۰-۱۲)، ظهر (۱۴-۱۶) و عصر (۱۷-۱۹) بررسی شده‌اند.

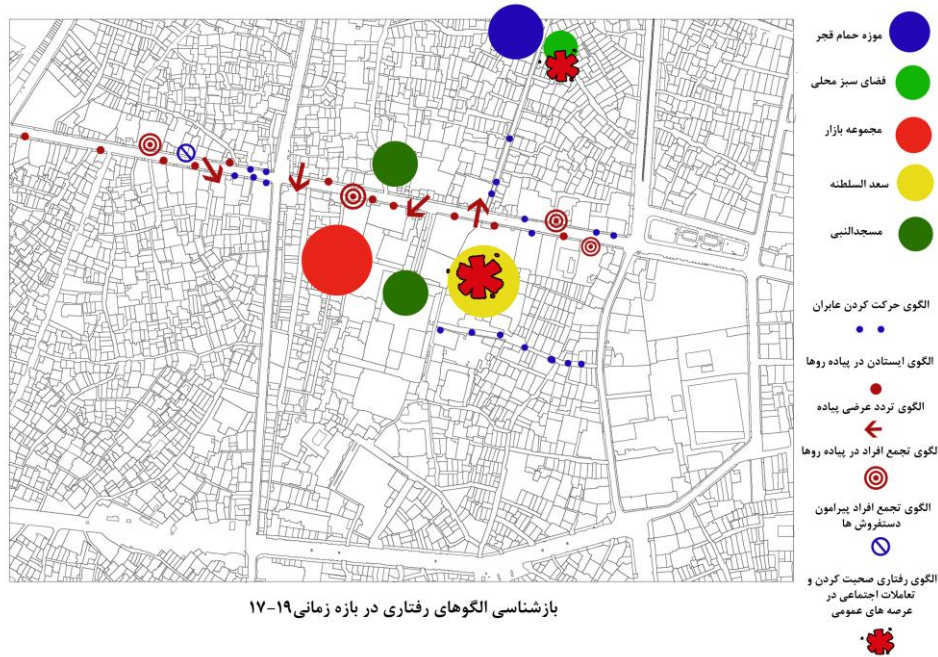
۳-۵-۱ الگوهای رفتاری جاری در محور امام خمینی

- بازه زمانی ۱۰-۱۲

بازدید از فضاهای تاریخی و خرید کردن هستیم. الگوهای رفتاری نظیر نشستن صحبت کردن و تعاملات اجتماعی مراجعه‌کننده‌ها به عنوان فعالیت‌های اختیاری اجتماعی کمتر هست.

- بازه زمانی ۱۷-۱۹

بازشناسی الگوهای رفتاری در بازه زمانی ۱۷-۱۹

شکل ۴: نقشه الگوهای رفتاری افراد در بازه زمانی ۱۷-۱۹

در این بازه زمانی با توجه به سطح آسایش اقلیمی بالاتر، الگوهای رفتاری افراد علاوه بر فعالیت‌های ضروری از قبیل خرید کردن در راسته تجاری امام خمینی و بازار شامل فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی دیگری از قبیل بازدید از فضاهای تاریخی محدوده نیز و نشستن در فضاهای باز و جمعی من جمله فضاهای سبز عمومی مجموعه سعدالسلطنه نیز هست با توجه به سطح مراجعات بیشتر کاربران در این بازه زمانی، ازدحام عابران پیاده و تردد عرضی پیاده از محور سواره و به دنبال آن تداخل‌های حرکتی مکرر به چشم می‌خورد. نتیجه آنکه ارزیابی الگوهای رفتاری محور امام خمینی به نوعی بیان‌کننده نقاط ضعف و مثبت رفتاری از سوی کاربران فضاها (الگوهای رفتاری هنجار و ناهنجار) که بسیاری از آن‌ها به دنبال سیاست‌ها و اقدامات طراحی نامناسب اعمال شده در محیط و به دنبال کیفیات نامناسب مؤلفه‌های محیطی هست. به عبارتی نوع و حالات رفتاری افراد استفاده‌کننده از فضای شهری بر طبق خصوصیات محیط متغییر بودند.

۲-۳-۵ الگوهای رفتاری جاری در محور سپه

- بازه زمانی ۱۰-۱۲

در این بازه زمانی غالب الگوهای رفتاری مربوط به رفتارهایی نظیر خرید کردن در طول محور، تردد پیاده عابران، نشستن عابران و گاهی کسبه بر روی سکوها پیاده‌روها، حرکت‌های عرضی و کنترل نشده پیاده از محور، نشستن، صحبت کردن و تعاملات اجتماعی افراد به‌ویژه شهروندان بومی در پیش فضای ورودی مسجد جامع به‌عنوان عرصه عمومی، خرید کردن و تجمع افراد در پیش فضای ورودی بازارچه سپه، ایستادن و انتظار افراد در پیاده روها هنگام خرید، می‌باشند. برخی الگوهای رفتاری نظیر بازدید از مجموعه باغ موزه شهربانی از جانب کاربران گردشگر و گاهی شهروند در این محور نیز به چشم می‌خورد. مراجعه به امام زاده اسماعیل به‌ویژه در ساعات انتهایی صبح نیز در این بازه زمانی مکرراً دیده می‌شود.

شکل ۵: نقشه الگوهای رفتاری کاربران فضا در بازه زمانی ۱۰-۱۲

- بازه زمانی ۱۴-۱۶

در این بازه زمانی به سبب تعطیلی اکثر کاربری های خرد تجاری ، الگوهای رفتاری نظیر خرید کردن شهروندان به عنوان فعالیت ضروری، تردد و نشستن عابران پیاده بر روی سکوهای پیاده روها کمتر به چشم می خورد. به سبب آسایش اقلیمی کمتر نسبت به صبح و عصر، برخی الگوهای رفتاری نظیر نشستن، صحبت کردن و تعاملات اجتماعی کاربران به ویژه شهروندان بومی در پیش فضای ورودی مسجد جامع به عنوان عرصه عمومی و بازدید از مجموعه باغ موزه شهربانی کمتر دیده می شود.

شکل ۶: نقشه الگوهای رفتاری کاربران فضا در بازه زمانی ۱۴-۱۶

- بازه زمانی ۱۷-۱۹

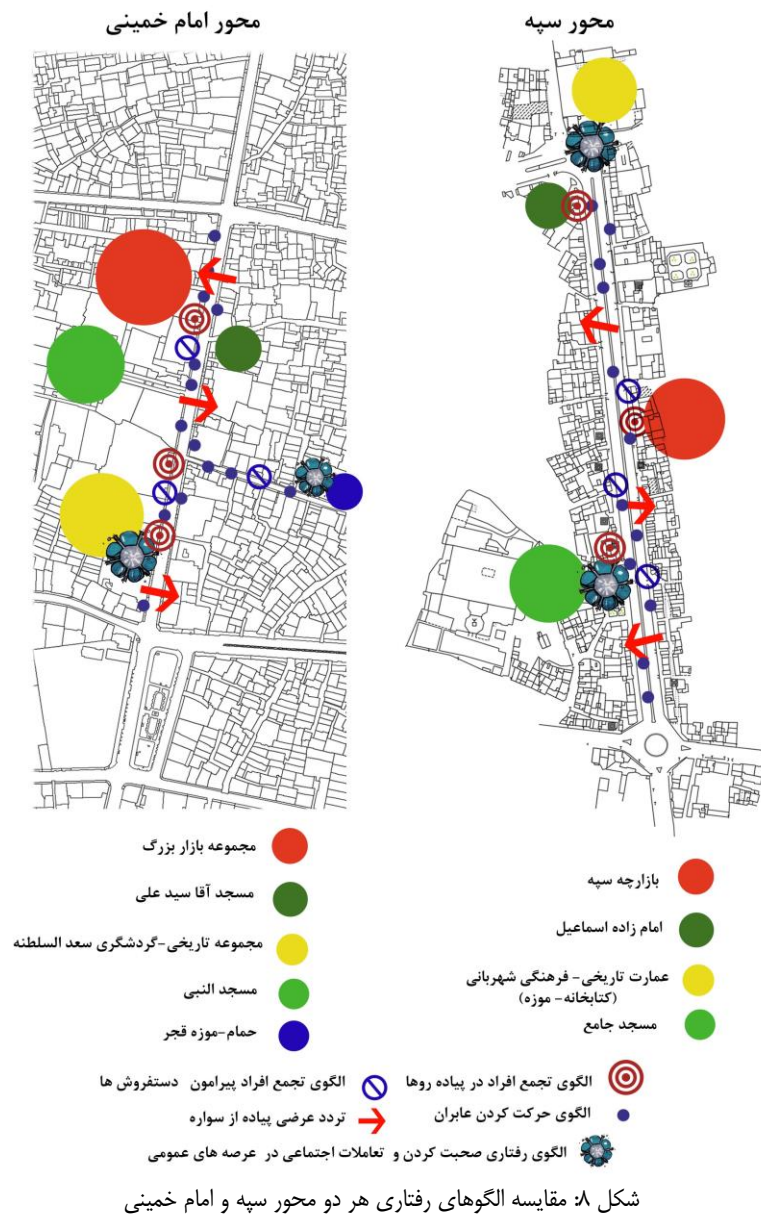
در این بازه زمانی به علت برخورداری محیط از آسایش اقلیمی نسبتاً بالا، الگوهای رفتاری نظیر تردد عابر پیاده، نشستن و اجتماع افراد در پیاده روها و پیش فضای ورودی برخی کاربری‌های ویژه تر مانند امام زاده، مسجد جامع و بازارچه سپه و الگوی رفتاری خرید کردن در بیشترین سطح خود دیده می‌شود. همچنین، اجتماع افراد، ازدحام و ترددهای عرضی و به دنبال آن تداخل‌های حرکتی سوار و پیاده بسیار بالا هست. استفاده از عرصه‌های عمومی و تعاملات اجتماعی در این بازی زمانی نسبت به دو بازی دیگر بیشتر به چشم می‌خورد.

شکل ۷: نقشه الگوهای رفتاری کاربران فضا در بازه زمانی ۱۷-۱۹

۳-۳-۵ مقایسه کلی الگوهای رفتاری دو محور امام خمینی و سپه

هر دو محور امام خمینی و سپه، واقع در محدوده تاریخی شهر به لحاظ عملکردی از برخی از کاربری‌های شاخص و متمایز برخوردارند که با وجود این برخورداری و تمایز، همانگونه که در نقشه‌های الگوهای رفتاری آن‌ها به طور کلی ثبت شده است، تنها مجموعه‌ای از جریان‌های رفتاری روزمره و عدم برنامه‌ریزی شده که غالباً نه از نوع اختیاری بلکه از نوع ضروری می‌باشند، در آن‌ها دیده میشود و به دنبال عدم هم‌ساختی میان محیط و رفتارهای میان آن‌ها، ازدحام و شلوغی را به همراه داشت است. لذا، مطابق با آنچه از بررسی الگوهای رفتاری کاربران هر دو محور برداشت شد، به طور نسبتاً مشابهی، الگوهای رفتاری کاربران شامل الگوهای رفتاری معمول شهروندان در فضاهای شهری می‌باشد و کمتر الگوهای رفتاری برنامه‌ریزی شده متناسب با زمینه در برخورد با کاربری‌های شاخص محدوده به چشم می‌خورد که می‌توان ریشه آن در عدم خوانش فضاهای شهری از منظر کالبد و عملکرد و در عین حال عدم ساماندهی کیفیت‌های محیطی محدوده در ایجاد الگوهای رفتاری متناسب با محیط دانست. که این مسئله در زمینه ای با قابلیت‌های بالقوه تاریخی به دنبال عدم وجود تمایز کالبدی عملکردی و عدم خوانایی و نقش‌انگیزی کالبدی، معنایی و عملکردی آن‌ها می‌باشد. نقشه زیر بیان گر برابندی از الگوهای رفتاری غالب و جاری در فضاهای هر دو محدوده به اقتضای کاربری‌های درون آن‌ها می‌باشد که به طور میانگین در هر سه بازه زمانی با درجات مختلفی رخ می‌دهند.

۶- نتیجه گیری

به دنبال شناخت و ارزیابی محدوده تاریخی قزوین پیرامون مؤلفه‌های محیطی و الگوهای رفتاری کاربران محیط و در تکمیل آن به دنبال تحلیل نظرات کاربران محیط نسبت به کیفیت‌های محیطی در پاسخ به این‌گونه پرسش‌نامه، این‌گونه نتیجه‌گیری می‌شود که دو محور ارزیابی شده سپه و امام خمینی در ابعاد کالبد و عملکرد از نقاط ضعف نسبتاً بالایی به لحاظ مؤلفه‌های کیفی محیطی به‌ویژه از منظر خوانایی (عدم برخورداری از نیروهای بصری در تأکید به کاربری‌های شاخص محدوده، عدم سازگاری کالبد و عملکرد و نفوذپذیری بصری پایین) برخوردار هستند. نقاط ضعفی همچون کیفیت پایین مصالح به‌کاررفته در بدنه ساختمان‌ها و خیابان، کمبود عناصر طبیعی و پوشش گیاهی، عدم برخورداری از عرصه‌های عمومی فعال و سرزنده کافی، حضور پذیری و سطح تعامل اجتماعی نسبتاً پایین که به دنبال سیاست‌های نادرست اعمال شده قدیمی و عدم ساماندهی و بازطراحی مجدد این دو فضا پیش‌آمده است و همین مسئله به دنبال خود به پیدایش الگوهای رفتاری نادرستی منجر شده است و زمینه را برای بروز فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی و الگوهای رفتاری همسو با محیط به‌ویژه متناسب با زمینه تاریخی محدوده فراهم نمی‌کند.

در این پژوهش، نتایج به دست آمده از پیمایش‌های میدانی و نقطه نظرات کاربران محیط حول مباحث کیفیت‌های محیط شهری (خوانایی و الگوهای رفتاری) به نوعی سؤالات اصلی پژوهش را برای پژوهشگر پاسخ می‌دهد

- مؤلفه‌های محیطی تأثیرگذار بر کیفیت خوانش مکان کدام اند؟
در پاسخ به این سؤال از نقطه نظر پژوهش‌های میدانی پژوهشگر، آنچه از محیط و مؤلفه‌های محیطی در ایجاد کیفیت خوانایی و در نتیجه الگوهای رفتاری اثرگذار دیده شدند، در ابعاد مختلف کالبد، عملکرد و معنا قابل دسته‌بندی می‌باشند که می‌توان به عناصر نشانه‌ای و نمادین متناسب با زمینه تاریخی- فرهنگی، نیروهای بصری کالبدی در تأکید بر کاربری‌های شاخص محدوده، سازگاری فرم و عملکرد بناها، نفوذپذیری بصری در محیط، قابلیت دسترسی آسان به محیط، تنوع و اختلاط کاربری‌ها اشاره نمود

- ارتباط میان خوانش مکان و الگوهای رفتاری شکل گرفته چگونه است؟
سؤال ذکر شده را با تکیه بر مشاهدات میدانی، بررسی‌های الگوهای رفتاری می‌توان این گونه پاسخ داد که در فضاهای شهری محدوده تاریخی ارتباط تنگاتنگی میان خوانش و جذابیت بصری محدوده‌ها و میزان مراجعات کاربران به ویژه در بروز فعالیت‌های اختیاری - اجتماعی وجود داشت. از آنجایی که در محدوده تأییدات بصری شاخصی در ناکید بر کاربری‌های تاریخی- فرهنگی و گردشگری وجود نداشت، لذا کمتر الگوهای رفتاری برنامه‌ریزی شده‌ای در جهت به کارگیری چنین عملکردهایی به چشم می‌خورد.

- چگونه می‌توان از طریق مصالح مؤلفه‌های محیطی امکان هم‌ساختی میان محیط و الگوهای رفتاری پیش آمده را فراهم نمود؟
در پاسخ به این سؤال از پژوهش، هماهنگی که به عنوان راهبردهای پیشنهادی با طراحی در سطح مداخلت اجرایی به آن‌ها اشاره شد، می‌توان با اعمال هر یک از راهبردها در ابعاد کالبدی، عملکردی و معنایی کمک کننده به خوانش فضاهای شهری، زمینه لازم جهت بروز الگوهای رفتاری متناسب با زمینه را فراهم نمود.

۱-۶ راهبردهای پیشنهادی طراحی با دو هدف اساسی " ایجاد خوانش کالبدی - عملکردی محدوده تاریخی " و "بهبود کیفیت الگوهای رفتاری و هم‌ساختی محیط و رفتار "

- بهره‌گیری از علائم و نشانه‌های کالبدی شاخص معرف فضاها در کمک به خوانش فضاها
- به کارگیری نیروهای بصری در جهت ایجاد نقش انگیزی و خوانش کاربری‌های تاریخی- فرهنگی
- ایجاد کاربری‌های فرهنگی و تفریحی مورد نیاز گذران فراغت کاربران به ویژه گردشگران
- پیش‌بینی فضاهای مکث و نشستن در طول مسیر پیاده‌روها
- پیش‌بینی عرصه‌های عمومی سبز در محدوده
- ایجاد مسیرهای عرضی ویژه عابران باهدف کاهش تداخل‌های حرکتی سواره و پیاده
- پیش‌بینی مبلمان شهری مورد نیاز کاربران در طول پیاده‌روها و عرصه‌های عمومی
- پیش‌بینی کاربری‌های شبانه باهدف افزایش سطح پویایی و امنیت شبانه کاربران محیط
- پیش‌بینی کاربری‌های خدماتی مورد نیاز گردشگران
- بهره‌گیری از پوشش گیاهی پیوسته در فضاها
- اصلاح منظر و نمای قطعات فرسوده

فهرست مراجع:

۱. آرام، مرضیه و مریم فرخی. (۱۳۹۲). تأثیر طراحی شهری بر ارتقای کیفیت محیطی و الگوهای رفتاری شهروندان، م/هنامه تخصصی شهر و منظر، سال سوم، شماره ۳۰
۲. استاد غفاری، صدف. (۱۳۹۴). بازآفرینی شهری خوانایی_ محور، رویکردی به تجدیدحیات شکلی و محتوایی ساخت اصلی، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری، شماره ۱۷
۳. بازوندی، فرشاد و مهرداد شهبازی. (۱۳۹۳). نقش سرزندگی در ایجاد تصویر ذهنی شهروندان و میزان بهره‌گیری از فضای شهری، فصلنامه پژوهش‌های منظر شهر، سال اول، شماره ۲
۴. بنتلی، ای یان و همکاران. (۱۳۹۴). محیط‌های پاسخ‌ده. (مترجم: مصطفی بهزادفر). چاپ یازدهم. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران
۵. پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۹۵). میانی نظری و فرآیند طراحی شهری، چاپ هشتم، انتشارات شهیدی، تهران
۶. پاکزاد، ج و بزرگ، ح. (۱۳۹۱). الفبای روان‌شناسی محیط برای طراحان، چاپ اول، انتشارات آرمانشهر
۷. تیبالدز، فرانسیس. (۱۳۸۳). شهرسازی شهروندگرا. ترجمه محمد احمدی نژاد، نشر خاک تهران
۸. جیکوبز، جین. (۱۳۸۶). مرگ و زندگی شهرهای بزرگ امریکایی. (مترجمان: حمیدرضا پارسا و ارزو افلاطونی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران
۹. خطیبی، محسن. (۱۳۹۲). تأثیر متقابل الگوهای رفتاری در احیای هویت محیط شهر: مطالعه موردی محدوده ورودی سنج، نشریه هویت شهر
۱۰. داندیس، دونیس (۱۳۷۵). میادی سواد بصری. (مسعود سپهر). انتشارات سروش.
۱۱. سعیدیان، عبدالحسین. (۱۳۸۸). دوره ده جلدی دایرة المعارف بزرگ نو. جلد اول، چاپ سوم تهران: علم وزندگی-آرام.
۱۲. شماعی، علی، پوراحمد، احمد. (۱۳۸۴). بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا، دانشگاه تهران.
۱۳. فالحت، محمدصادق و شهیدی، صمد. (۱۳۹۴). نقش مفهوم توده- فضا در تبیین مکان معماری. باغ نظر، شماره ۳۵
۱۴. گرم‌تر، یورگن. (۱۳۷۵). زیبایی‌شناسی در معماری. (مترجمان: جهان‌شاه پاکزاد و عبد الرضا همایون). انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
۱۵. گلکار، کوروش. (۱۳۸۰). مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری، نشریه صفا، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲، صص ۳۶-۳۸
۱۶. لطیفی، امین؛ سجاد زاده، حسن. (۱۳۹۳). ارزیابی تأثیر مؤلفه‌های کیفیت محیطی بر الگوهای رفتاری در پارک های شهری، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری، شماره ۱۱
۱۷. لنگ، جان. (۱۳۹۰). آفرینش نظریه معماری نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. (مترجم: علیرضا عینی فر). تهران: دانشگاه تهران
۱۸. لینچ، کوین (۱۳۸۱). سیمای شهر. (مترجم: منوچهر مزینی). انتشارات دانشگاه تهران
19. Altman, I., & Wohlwill, J. F. (۲۰۱۲). Human behavior and environment : advances in theory and research. NewYork: Plenum Press.
20. Carrion, F.M. (۲۰۰۵) The Historical Centre as an Object of Desire. City Time
21. Kamruzzaman, M.A., Hossain, E., Islam, N., Sarwar, I. (۲۰۰۷). Urban Environmental Quality Mapping: Study in Chittagong Metropolitan City. Kathmandu University Journal of the Science, Engineering and Technology, Vol. I, No.۵, pp: ۱۱۲-۱۲۹. from <http://www.ku.edu.np/kuset/fourth-issue/orginal/۲۰٪۶A>. Kamruzzaman-Edited.pdf.
22. Savage, Victor. Henry, Chung (۱۹۹۶). urban imagery and the main street of the nation: the legibili
23. Van Kamp, I.V., Leidelmeijer, K., Marsman, G., Hollader, A.d. (۲۰۰۲). Urban Environmental Quality and Human Wellbeing towards Conceptual Framework and Demarcation of Concepts., A Literature Study, Journal of the Landscape and Urban Planning, No. ۶۵., pp: ۷۷-۹۲
24. Van Poll, R. (۱۹۹۷), "The Perceived Quality of the Urban Residential Environment: A Multi-attribute Evaluation

Abstract:

The historical boundaries of cities are always judged by their users due to their environmental qualities in various dimensions. In recent decades, the issue of urban environmental quality has become a specialized issue in urban communities, and urban designers have turned their attention to the nature of life and behavioral patterns in dysfunctional urban complexes. What is more important in terms of the qualities of the urban environment is the perception and reading of spaces in different dimensions of the body and function by space users. The research methodology in this research is "applied" in terms of purpose and "descriptive-analytical" in terms of method along with field research. Data collection was done in two library methods and study of documents related to the field of behavioral sciences as well as field survey using techniques such as observation, photography, questionnaire design and behavioral mapping techniques. In order to complete the questionnaire, 100 people were randomly asked from among the residents of the historical area of the city to the current situation of the study area in terms of environmental quality and readability in various physical and functional dimensions. According to the results of the questionnaire, it was found that the level of citizens 'and users' satisfaction with the indicators of environmental quality and readability of the area has been variable in intervals of "low to medium" responses, which indicates the unfavorable and unfavorable situation of Qazvin historical area. On the other hand, the analysis of users' behavioral patterns in the two axes of Sepah and Imam Khomeini concludes that the two axes evaluated in terms of body dimensions and performance have relatively high weaknesses in terms of environmental quality components, especially in terms of readability. Dominant behavioral patterns include common and often unorganized behavioral patterns of citizens in urban spaces of these two axes, and less planned behavioral patterns appropriate to the context in dealing with land use indexes, which can be rooted in not reading the spaces. Urban considered the historical area in terms of body and function, and at the same time the lack of organization of environmental qualities of the area in creating behavioral patterns appropriate to the environment. Therefore, in the end, with the aim of improving the environmental qualities and increasing the reading of urban spaces, suggestions were made to increase the physical-functional differentiation of the area, especially in the two axes of Sepah and Imam Khomeini.

Key words: Urban environment quality, legibility, behavioral patterns